

ОРГАНІЗАЦІЯ ВІЙСЬКОВО-СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ У ЗБРОЙНИХ СИЛАХ УКРАЇНИ: ОСНОВНІ ПРОБЛЕМИ СТАНОВЛЕННЯ ТА УДОСКОНАЛЕННЯ В СУЧАСНИХ УМОВАХ

Журавльов Микола Вікторович

ад'юнкт, Національний університет оборони України імені Івана Черняхівського, Київ

E-mail: nikolajzuravlev688@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0002-5660-1660>

Мулява Віктор Дмитрович

кандидат філософських наук, доцент, провідний науковий співробітник, Національний університет оборони України імені Івана Черняхівського, Київ

E-mail: galinams83@ukr.net

<https://orcid.org/0000-0003-4876-2525>

У даній статті обґрунтовується ідея про те, що в сучасних умовах при відсічі збройній агресії на сході України ефективність бойової діяльності у визначальній мірі залежить від організації та вдосконалення військово-соціальної роботи у ЗС України, тобто від створення сприятливих соціальних та правових умов діяльності, всебічного задоволення потреб особового складу. Тому в статті спочатку розглядаються питання щодо сучасного розуміння сутності та завдань організації військово-соціальної роботи у ЗС України (далі – ВСР). Розкриті основні елементи її системи – суб'єкти ВСР в контексті їх становлення при розбудові ЗС України, об'єкти, напрями та заходи реалізації покладених завдань. Значна увага приділена аналізу основних проблем в історії становлення нормативно-правової бази військово-соціальної роботи. Далі в статті зроблена спроба розкрити актуальні проблеми становлення, організації та здійснення ВСР в територіальних центрах комплектування та соціальної підтримки. Адже показані авторами там проблеми поки що не вивчені і вимагають окремих досліджень. На основі вивчення досвіду країн НАТО встановлено, що в основу нових підходів організації та здійснення військово-соціальної роботи у вказаних центрах має бути покладено принцип виявлення найбільш соціально вражених категорій осіб та надання їм у взаємодії з органами державної влади, місцевого самоврядування відповідної адресної допомоги. Також встановлено, що з метою підвищення ефективності реалізації перерахованих в статті завдань ВСР, зокрема у означених центрах необхідно більш активно та наполегливо впроваджувати Систему роботи посадових осіб щодо морально-психологічного впливу на особовий склад за напрямом військово-соціальної діяльності, яка вже затверджена рішенням начальника Генерального штабу – Головнокомандувачем ЗС України. Водночас фундаментальним документом, який доцільно покласти в основу перспективної системи ВСР є вже розроблений проект Стратегії розвитку соціальної роботи у Збройних Силах України до 2035 року. Автори приходять до висновку, що розробка означеної теми вимагає постійного аналізу та врахування факторів зростання ролі соціального чинника в забезпеченні високого рівня бойової та мобілізаційної готовності, морально-психологічного стану особового складу військ (сил) при виконанні завдань в операції Об'єднаних сил; наявність гострих соціальних проблем у військового персоналу та необхідність впровадження стандартів НАТО в соціальну сферу життєдіяльності військ (сил).

Ключові слова: гуманітарний розвиток, соціально-правове забезпечення, соціальний захист військовослужбовців, організація, військово-соціальна робота, військовий комісаріат, територіальний центр комплектування та соціальної підтримки, морально-психологічне забезпечення.

Постановка проблеми. Конституція України (ст. 17) прямо вказує: «Держава забезпечує соціальний захист громадян України, які перебувають на службі в Збройних Силах України та в інших військових формуваннях...». Досвід проведення антитерористичної операції (АТО) та операції Об'єднаних сил (ООС) на сході України однозначно довів, що ефективність бойової діяльності особового складу залежить не лише від уміння майстерно володіти зброєю та бойовою технікою, але й від створення та забезпечення сприятливих соціальних та правових умов діяльності, всебічного задоволення потреб особового складу. Обмеження та надвисокі навантаження, які несуть військовослужбовці мають враховуватися та компенсуватися державою шляхом їх повного матеріально-побутового, фінансового забезпе-

чення та особливого правового статусу.

Актуальність означеної теми визначає необхідність постійного аналізу та врахування таких факторів: посилення соціальної та правової складової в політиці української і держави; зростання ролі соціального чинника в забезпеченні високого рівня бойової та мобілізаційної готовності, морально-психологічного стану особового складу військ (сил) при виконанні завдань в ООС (АТО); наявність гострих соціальних проблем та необхідність впровадження загальноєвропейських стандартів в соціальну сферу життєдіяльності військ (сил); значний вплив рівня соціальної захищеності та соціальної підтримки на формування ціннісних орієнтацій військовослужбовців при відсутності системи формування національно-державницької свідомості.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивчення сучасних праць вітчизняних науковців і практиків з соціально-правових питань свідчить, що проблемам організації військово-соціальної роботи в Збройних Силах України приділяється дуже мало уваги. Зокрема, колектив військових науковців Національного університету оборони України випустив невелику монографію щодо економічних основ соціальної політики держави у Збройних Силах України [Мироненко, 2011]. Історію та діяльність структур виховної роботи на початку розбудови ЗС України по здійсненню соціально-правового забезпечення особового складу досліджував А. Кобзар [Кобзар, 2012]. Історію становлення правових основ військово-соціальної роботи та її проблеми при переході до комплектування армії на контрактній основі досліджував С. Корольов [Корольов, 2005]. При цьому, більш значний вклад в теорію і практику військово-соціальної роботи у ЗС України вносить один із її нинішніх головних організаторів та керівників С. Зосіч, який досліджує її в сучасних умовах відсічі збройній агресії [Зосіч, 2018]. Найбільш повно викладена суть, структура та завдання військово-соціальної роботи в системі морально-психологічного забезпечення у ЗС України у підручнику для слухачів гуманітарного інституту Національного університету оборони України [Підручник, 2012]. Один із авторів цієї статті В. Мулява дослідив сучасні проблеми та особливості соціально-правового забезпечення особового складу військ (сил) в бойовій обстановці [Мулява, 2019]. Діяльність ЗС України в антитерористичній операції розглядалися на окремі науково-практичні конференції [Соціально-гуманітарні та правові проблеми, 2014].

Постановка завдання. Мета статті – дослідити проблеми становлення та шляхи вдосконалення військово-соціальної роботи у ЗС України. Цілі статті – визначити суть, сучасну структуру організації військово-соціальної роботи у ЗС України, показати основні соціально-правові проблеми її становлення і розвитку та запропонувати шляхи її вдосконалення. При цьому зосередити увагу на особливостях військово-соціальної роботи у військових комісаріатах в умовах переходу їх до статусу територіальних центрів комплектування та соціальної підтримки. На підставі цього аналізу визначити актуальні проблеми та надати пропозиції щодо перспектив розвитку військово-соціальної роботи.

Виклад основного матеріалу. *Військово-соціальну роботу у ЗС України* можна визначити як комплекс цілеспрямованих заходів щодо створення необхідних соціальних і правових умов для успішного виконання особовим складом покладених завдань шляхом дотримання встановлених законами, військовими статутами та іншими нормативно-правовими актами прав і свобод, реалізації його потреб та інтересів, врахування та застосування норм міжнародного гуманітарного права, зміцнення військової дисципліни, організованості та правопорядку [Морально-психологічне забезпечення, 2012, с. 183].

Головною метою ВСП є утвердження особистості військовослужбовця, працівника Збройних Сил як

найвищої соціальної цінності, забезпечення його прав і свобод, духовного і фізичного здоров'я; задоволення соціально-економічних потреб та інтересів персоналу Збройних Сил. Її досягнення передбачає вирішення цілої низки основних завдань, серед яких найважливішими є: своєчасне та повне забезпечення військовослужбовців належним матеріальним добробутом, усіма видами постачання; чітка організація служби й побуту всіх категорій особового складу, що надає необхідні можливості для професійної самореалізації, підвищення ними власного загально-освітнього та культурного рівнів, забезпечує повноцінний відпочинок, нормальне сімейне життя; сумлінне дотримання принципу соціальної справедливості, гарантованого захисту кожного військовослужбовця від грубощів, свавілля, попрання його законних прав і власної гідності; забезпечення високого рейтингу служіння Вітчизні, всебічної захищеності соціальної активності через громадську думку.

До основних напрямів ВСП належать такі: соціальний захист, соціальний супровід, соціальна реабілітація військовослужбовців, їх соціальна реадaptaція; формування у військовому середовищі атмосфери гуманності, взаємної поваги, товариської допомоги, чутливого ставлення один до одного; формування високої соціальної впевненості та самостійності у військовослужбовців і членів їхніх сімей, цивільного персоналу, що опинилися у скрутних життєвих ситуаціях; формування у них здатності до власної життєтворчості через надання їм умінь та навичок, запобігання соціальних проблем або більш ефективного їх вирішення.

По змісту і спрямованості заходів ВСП має досить складну структуру. До її основних складових відносяться: грошове забезпечення військовослужбовців та пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби; продовольче та речове забезпечення військовослужбовців; охорона здоров'я військовослужбовців, осіб, звільнених з військової служби і членів їх сімей; житлове питання; обов'язкове державне страхування військовослужбовців та компенсаційні виплати; реалізація конституційного права військовослужбовців та членів їх сімей на свободу совісті та віросповідання; соціальний захист найбільш уразливих груп військовослужбовців, осіб, звільнених з військової служби і членів їх сімей (інваліди, літні ветерани, сім'ї загиблих військовослужбовців, багатодітні сім'ї, «чорнобильці» тощо), військовослужбовців, які, мають особливі заслуги перед державою (учасники бойових дій, ветерани війни й військової служби та ін.); соціально-професійна адаптація військовослужбовців, звільнених з військової служби [Морально-психологічне забезпечення, 2012, с. 197].

Реалізація завдань ВСП включає три види діяльності: *базисна* – вдосконалення нормативно-правової бази соціально-правового забезпечення військовослужбовців та членів їх сімей, *організаторська* – діяльність командирів (начальників), посадовців осіб органів військового управління, фахівців морально-психологічного забезпечення щодо організації заходів СПР, *практична діяльність* –

застосування форм і методів СПР спрямованих на її аналіз, прогнозування, планування, надання допомоги, пропозицій тощо.

Таким чином, *військово-соціальна робота* у Збройних Силах України передбачає здійснення соціально-правових, інформаційних і організаційних заходів щодо сприяння військовослужбовцям, працівникам ЗСУ і членам їх сімей у реалізації встановлених законами України, іншими законодавчими актами прав і пільг, одержанні ними соціальної допомоги та відповідних компенсацій, створенні соціальних умов і гарантій, які б забезпечили їх нормальну життєдіяльність, сумлінне ставлення до виконання покладених на них функціональних та службових обов'язків.

Організація ВСР полягає у визначенні функціонально пов'язаних завдань, суб'єктів (сил), засобів та плануванні заходів для створення необхідних умов щодо задоволення соціальних потреб об'єктів впливу і забезпечення їх нормальної життєдіяльності, сумлінного ставлення до виконання службових обов'язків та виконання покладених на них завдань.

Предметом ВСР є соціальні процеси, явища та соціальні відносини в межах армійського соціуму, що містять певні проблеми, породжують проблемні ситуації й безпосередньо впливають на стан боєздатності військ (сил).

Об'єктами ВСР є: громадяни України на етапі припису; всі категорії військовослужбовців, їх сім'ї, військові підрозділи, працівники Збройних Сил, військовослужбовці запасу. В умовах ведення бойових дій особливим об'єктом ВСР є поранені, контужені, психотравмовані, військовослужбовці деморалізованих підрозділів та військовополонені.

До основних *суб'єктів системи ВСР* роботи належать: суспільство в цілому, органи державної влади та місцевого самоврядування, політичні та громадські організації, що переймаються створенням відповідних соціальних умов, в яких війська (сили) мають виконувати покладені на них завдання; органи військового управління та окремі службові особи, які наділені правами та обов'язками стосовно керівництва військами (силами), особливо військові комісаріати (територіальні центри комплектування та соціальної підтримки) усіх рівнів; органи морально-психологічного забезпечення, де передбачені фахівці, що безпосередньо організують та частково виконують завдання ВСР; конкретні служби логістики (продовольча, речова, фінансова, медична), які об'єктивно входять до системи ВСР; органи правового забезпечення Збройних Сил, що забезпечують дотримання законності, захист прав і свобод військовослужбовців і членів їхніх сімей; поза структурні громадські, профспілкові організації, в тому числі і організації військовослужбовців та резервістів, ради сімей військовослужбовців тощо. При цьому слід підкреслити, що головним суб'єктом в організації і проведенні ВСР є командир (начальник) [Кобзар, 2012, с. 139].

В ході етапу становлення організації ВСР протягом 1991 – 2005 років створювалися структурні підрозділи, що функціонально займалися цією

діяльністю. У червні 1992 року при Кабінеті Міністрів України був створений Комітет з соціального захисту військовослужбовців, який контролював виконання актів законодавства України щодо соціально-правового забезпечення особового складу військових формувань. У ЗС України одним із перших офіційних суб'єктів ВСР стало Головне управління виховної роботи, яке вже з кінця 1993 року на організаційно-штатній основі проводило культурно-виховну, просвітницьку та військово-соціально-правову, що передбачала здійснення соціально-правових, інформаційних та організаційних заходів зі сприяння військовослужбовцям та членам їх сімей у реалізації встановлених законами України, іншими законодавчими актами прав, пільг, одержання ними соціальної допомоги та відповідних компенсацій [Кобзар, 2012, с. 105–107].

Наприкінці 2003 року відбулись суттєві зміни у структурі Міністерства оборони та Збройних Сил України. Відповідно до розпорядження Президента України від 25 жовтня 2003 року № 338/2003-рп «Про заходи щодо реформування гуманітарної сфери Збройних Сил України» було створено Департамент гуманітарного та соціального розвитку Міністерства оборони України і Головне управління з гуманітарних питань Збройних Сил України (на базі Головного управління виховної роботи Міністерства оборони України), які прямо займалися організацією ВСР.

Згідно Указу Президента України від 12 січня 2004 року № 28/2004 «Про Концепцію гуманітарного і соціального розвитку у Збройних Силах України» було закладено основи системи реалізації державної гуманітарної та соціальної політики в Збройних Силах України, здійснено розподіл завдань між суб'єктами ВСР. Згідно цієї Концепції Міністерство оборони України має формувати морально - психологічний та соціальний потенціал обороноздатності держави: соціальні й гуманітарні аспекти забезпечення військової служби, взаємодію з органами державної влади, місцевого самоврядування та громадськими організаціями, а також нормативно-правове та організаційно-методичне забезпечення реалізації соціальної та гуманітарної складової військової служби у Збройних Силах України. Департамент гуманітарного та соціального розвитку Міністерства оборони України було визначено координуючим та аналітичним органом Міністерства оборони України з питань гуманітарної та соціальної політики держави у ЗС України. У 2005 році було створено Громадську раду при Міністерстві оборони України, що мала сприяти гласності, відкритості та прозорості в діяльності Міністерства оборони України, забезпечувати системний вплив інститутів громадянського суспільства на реалізацію соціальних прав військовослужбовців та членів їх сімей [Кобзар, 2012, с. 93].

Визначено, що ВСР на місцях мають займатися військові комісаріати як органи місцевого військового управління. Відповідно до Постанови Кабінету Міністрів України від 03.06.2013 № 389 «Про затвердження Положення про військові комісаріати» їх завданням стало забезпечення соціального і правового захисту військовослужбовців та призваних

на збори військовозобов'язаних, ветеранів війни, пенсіонерів з числа військовослужбовців Збройних сил та членів їх сімей. У подальшому також було створено Раду у справах душпастирської опіки при Міністерстві оборони України, затверджено Кодекс військового священика (капелана). З метою сприяння проведенню ефективної державної політики з питань сім'ї, тендерної рівності, подальшого згуртування військових колективів у Збройних силах були створені Ради сімей військовослужбовців.

В кінці етапу становлення організації ВСР у підпорядкуванні Міністерства оборони України знаходилися такі її основні суб'єкти: Департамент соціальної та гуманітарної політики, Військово-Медичний департамент, Головне квартирно-експлуатаційне управління, Департамент кадрової політики та Головне фінансово-економічне управління.

Розпад Радянського Союзу і подальші політичні та соціально-економічні реформи призвели в Україні вже у 1992 році до розвалу всієї системи соціального забезпечення військовослужбовців, осіб, звільнених з військової служби та членів їх сімей. Майже всі закони і нормативні акти СРСР, які регулювали питання військового будівництва та соціально-правового захисту військовослужбовців, перестали відповідати українським реаліям.

Формування головних засад державної політики щодо соціального захисту військовослужбовців та членів їх сімей, як фундаменту ВСР у ЗС України, відбувалося зразу ж після проголошення незалежності, коли був прийнятий Закон України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей» (грудень 1991 р.), де визначалися категорії осіб, що належали до військовослужбовців, у зведеному вигляді представлені їхні права, свободи та обов'язки, надавалися певні пільги та гарантії членам їх сімей. Цей закон започаткував основи створення системи соціальних гарантій військовослужбовців, тобто дав старт організації ВСР у Збройних Силах України. У 1991 році він був досить прогресивним та перспективним, не зважаючи на його правову недосконалість з погляду сьогодення.

У наступному, 1992 році, Верховною Радою України був прийнятий Закон України «Про пенсійне забезпечення військовослужбовців та осіб начальницького і рядового складу органів внутрішніх справ». Його видання було черговим кроком держави щодо встановлення дієвого соціально-правового забезпечення захисників Вітчизни. Подальшим кроком ВСР щодо забезпечення соціальних гарантій військових ветеранів став Закон України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту» від 22 жовтня 1993 року. Ще одним правовим актом держави щодо нарощення законотворчої діяльності з соціально-правового захисту особового складу Збройних Сил став Закон України «Про статус ветеранів військової служби та їх соціальний захист», який був прийнятий 24 березня 1998 року. Метою його було законодавче визначення статусу ветерана військової служби та основних засад державної політики щодо соціального захисту звільнених з військової служби громадян та членів їх сімей.

Наприкінці 90-х років минулого століття в

Україні в основному була сформована правова база будівництва та розвитку її Збройних Сил, здійснена реорганізація їх структури, створена відповідна система управління і забезпечення військ та інших елементів, необхідних для їх функціонування. Однак структура Збройних Сил України потребувала подальшого удосконалення. Тому у січні 1997 року Верховною Радою України була прийнята Державна програма будівництва та розвитку ЗС України на період до 2005 року. У цій програмі значна увага приділялася також питанню соціального захисту військовослужбовців, як одному з найважливіших елементів підтримання належного морально-психологічного стану особового складу, Передбачалося внести необхідні зміни щодо усунення недоліків у цій галузі, що було одним з пріоритетних завдань у загальному контексті програми реформування Збройних Сил України [Мироненко, 2011, с. 38].

Але подальша діяльність Верховної Ради України започаткувала зміни негативного характеру у сфері соціального стану військовослужбовців, що значно сповільнило процес формування системи ВСР. Першим кроком стало прийняття закону про державний бюджет України на 2000 рік, окремими положеннями якого були призупинені деякі пільги для військовослужбовців на 2000 рік. Призупинення фінансування соціальних гарантій військовослужбовців, як засіб економії бюджетних коштів, було застосоване державою вперше з часів проголошення незалежності України. Почала зростати напруженість серед усіх категорій особового складу через суттєве скорочення їх власному бюджету. А вже не була виконана частина 11 статті 62 Закону України про Державний бюджет, яка зобов'язувала Кабінет Міністрів України розробити та затвердити порядок і розміри грошової компенсації на додаткові витрати військовослужбовців Збройних Сил та ветеранів військової служби.

Про зниження рівня соціального забезпечення військовослужбовців свідчили і зміни до закону України щодо соціального і правового захисту військовослужбовців та членів їх сімей, внесені у лютому 2000 року щодо призупинення видачі військовослужбовцям безоплатного речового майна та продовольчих пайків. Закон про Державний бюджет України, що був прийнятий у наступному, 2001 році, не вніс позитивних змін щодо відновлення дії соціальних гарантій військовослужбовців, які були призупинені у минулому 2000 році [Корольов, 2005, с. 16-23].

Стаття 58 цього закону, який регулював розподілення бюджетних коштів у 2001 році, повністю дублювала положення норм аналогічного закону на 2000 рік. І у Законі України «Про Державний бюджет України на 2002 рік» норми щодо призупинення соціальних гарантій військовослужбовців не були відмінені. При цьому слід зазначити, що негативні зміни у соціальній сфері Збройних Сил України почали привертати увагу з боку вищих органів державної влади. Так, наприкінці 2002 року у парламенті була заслухана інформація Кабінету Міністрів про хід реформування Збройних Сил України. Наслідком

заслуховування була відповідна Постанова Верховної Ради. У ній було вказано на невирішеність багатьох соціальних проблем, низький рівень грошового забезпечення, незабезпеченість житлом, незадовільні побутові умови значної частини громадян, які перебувають на службі у ЗС України та членів їх сімей. Неправомірними були визнані рішення Кабінету Міністрів щодо видання підзаконних нормативних актів, які порушили Конституцію України. Враховуючи це, Верховна Рада постановила визнати незадовільною роботу уряду щодо реалізації програм реформування та розвитку ЗС України [Мироненко. 2011, с. 61].

Таким чином, призупинення найважливіших соціальних гарантій військовослужбовців Збройних Сил України сприяло виникненню значних проблем матеріального і морального характеру. Зволікання у їх розв'язанні могло призвести до негативних змін глобального характеру, які б значно вплинули на нормальне функціонування Збройних Сил України. Тому держава намагалася здійснити заходи щодо компенсування втрати військовослужбовцями їх основних норм соціального захисту. Так, 7 травня 2000 року вийшла Постанова Кабінету Міністрів України № 772 «Про звільнення від обкладання прибутковим податком з громадян сум одноразової допомоги та інших виплат ветеранам війни та особам, на яких поширюється дія Закону України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту» [Корольов, 2005, с. 19].

Значним кроком щодо підвищення рівня соціального стану військовослужбовців та військових пенсіонерів став Указ Президента України від 23 лютого 2002 року «Про посилення соціального захисту військовослужбовців та осіб рядового і начальницького складу органів внутрішніх справ». Цим нормативним актом більшості військовослужбовців були встановлені щомісячні надбавки у розмірі від 50 до 100 відсотків грошового забезпечення, а Кабінету Міністрів було вказано на 2003 та наступні роки передбачити видатки на виплату зазначених надбавок.

Враховуючи неспроможність вирішити житлову проблему виключно за кошти державного бюджету Кабінетом Міністрів України 28 січня 2004 року була прийнята постанова № 88 «Про затвердження порядку кредитування будівництва та придбання житла для військовослужбовців Збройних Сил та інших військових формувань». Цим нормативно-правовим актом було визначено механізм одержання кредитів для індивідуального та кооперативного житлового будівництва або придбання житла з покриттям боргу за рахунок бюджетних коштів.

Крім цього, низький рівень соціального забезпечення Збройних Сил України створив прецедент звернення до найвищих судових інстанцій держави. Так, наприкінці 2004 року Конституційний Суд України визнав положення Закону про Державний бюджет України на 2003 рік, дією яких призупинялися соціальні гарантії окремих категорій військовослужбовців такими, що не відповідають Конституції України. Рішення Конституційного Суду було остаточне, не підлягало оскарженню і мало обов'язково виконуватися на всій території України

[Кобзар, 2012, с. 264].

Отже, зміни в соціальному становищі військовослужбовців унаслідок призупинення їх важливих соціальних гарантій у 2000 році, а також наступні повторення цього призупинення започаткували фактичне руйнування одного з найважливіших компонентів системи соціального захисту військовослужбовців Збройних Сил України. При цьому компенсування втрати зазначених вище соціальних гарантій, яке було визначене відповідними законодавчими актами, жодним чином не було проведене. При цьому важливо вказати, що всі намагання та заходи різних суб'єктів ВСР щодо були спрямовані на ліквідацію проблемних змін у системі соціального захисту військовослужбовців не змогли адекватно усунути негативні наслідки суттєвої ліквідації соціальних гарантій військовослужбовців.

Таким чином, слід зауважити, що протягом 1991 – 2005 років, в умовах розбудови та реформування Збройних Сил України, в державі було здійснено формування нормативно-правової бази системи ВСР щодо забезпечення соціального захисту військовослужбовців, але при втраті одного з її найважливіших компонентів вона потребувала значного вдосконалення.

З початком збройної агресії Російської Федерації проти України та проведення антитерористичної операції значно зросла кількість державних та відомчих нормативно-правових актів, що суттєво посилили ВСР у Збройних Силах України. Однак, на сьогодні в цій сфері ще залишилось багато старих та з'явилось чимало нових проблем, що потребують швидкого вирішення. Вони зумовлюють гостру необхідність швидкого та якісного вдосконалення організації ВСР з урахуванням вимог особливого періоду та досвіду країн НАТО. Зокрема, в умовах реалій відсічі збройній агресії на Сході України, постійного зростання числа загиблих військовослужбовців і відповідного збільшення кількості членів їх сімей, проведення заходів мобілізації, організація ВСР у військових комісаріатах (ВК) виявилася не готовою до оперативного реагування на нові вимоги. Такий критичний стан справ заставив звернути на себе увагу вищого військово-політичного керівництва держави [Мулява. 2016, с. 87].

Тому, з метою підвищення якості роботи ВК та реформування системи мобілізації і мобілізаційної підготовки, соціальної підтримки на основі базових європейських підходів передбачається створення на базі військових комісаріатів територіальних центрів комплектування та соціальної підтримки (ТЦК та СП). При цьому кінцевим результатом їх створення є впровадження ефективної системи обслуговування та надання сервісних послуг щодо соціального і правового захисту ветеранам війни, членам сімей загиблих військовослужбовців, дійсним військовослужбовцям, резервістам та пенсіонерам з числа військовослужбовців ЗС України.

За останні 2 роки була проведена велика робота щодо наближення системи ВСР до принципів здійснення соціальної підтримки військовослужбовців в арміях країн НАТО. Зокрема, були розроблені типові обов'язки офіцера структурного підрозділу морально-

психологічного забезпечення військової частини (за напрямом «соціальна робота»), в ТЦК та СП усіх рівнів були введені посади соціологів, розроблені їх типові обов'язки. В основу нових підходів організації ВСП в ТЦК та СП було покладено принцип виявлення найбільш соціально вражених категорій осіб та надання їм у взаємодії з органами державної влади, місцевого самоврядування та недержавними організаціями відповідної адресної допомоги. З метою ефективного аналізу та оперативного задоволення потреб ветеранів війни, членів сімей загиблих військовослужбовців, встановлена відповідна документальна форма ведення результатів адресної роботи з відповідними категоріями робіт. В цих документах відображається інформація щодо осіб, які потребують посиленої адресної роботи, їх соціально-побутовий стан, умови проживання, допомога, яка була надана органами державної та місцевої влади, громадськими організаціями та волонтерами [Зосіч, 2018, с. 119].

Водночас, слід зазначити, що організація та здійснення ВСП у військових частинах, військових комісаріатах і ТЦК та СП на сьогодні має ряд проблемних питань, основними з яких є наступні: відсутність єдиного органу в ЗС України, який би здійснював контроль та координацію за практичною реалізацією соціальної підтримки військовослужбовців та членів їх сімей; перебування структур морально-психологічного забезпечення ЗС України на етапі кардинальної трансформації у відповідності до стандартів роботи з персоналом в арміях країн НАТО; у військових комісаріатах (ТЦК та СП) залишається недостатнім рівень знань та вмінь реалізації механізмів нової системи обслуговування, надання сервісних послуг щодо соціального і правового захисту військовослужбовців, військовозобов'язаних, осіб, звільнених з військової служби та членів їхніх сімей; невідповідність кваліфікаційним вимогам окремих соціальних працівників, призначених на посади соціологів ТЦК та СП державних службовців; неповне розуміння специфіки напрямків та завдань здійснення заходів соціальної роботи у військовому середовищі цивільними соціальними працівниками, відмінностей їхньої діяльності від психологів чи інших соціальних працівників загального профілю; відсутність в державі стандартів здійснення соціальної роботи з військовослужбовцями, ветеранами та членами їхніх сімей, розробка яких покладалась на професійні асоціації соціальних працівників, які на сьогодні в Україні вже не діють; відсутність програм підготовки військових соціальних працівників у ВВНЗ та цивільних навчальних закладах [Соціально-гуманітарні та правові проблеми, 2019].

Крім того, надважливою проблемою наразі залишається не дотримання запланованих термінів переходу військових комісаріатів до вимог формування ТЦК та СП, що гальмує впровадження людиноцентричних підходів до здійснення соціальної підтримки та адресної роботи з відповідними категоріями осіб в загальну систему ВСП у ЗС України.

З метою підвищення ефективності здійснення завдань ВСП необхідно більш активно та наполегливо впроваджувати *Систему роботи посадових осіб* щодо морально-психологічного впливу на особовий склад за

напрямом ВСП, яка затверджена спеціальним рішенням начальника Генерального штабу – Головнокомандувачем ЗС України від 26 червня 2019 р. №15461/С та надіслана у війська для врахування в службовій діяльності військ (сил) [Зосіч, 2018, с. 131].

Основними заходами вказаної системи впливу визначено наступні: проведення моніторингу соціальних процесів у військовій частині, впливу на них рівня забезпечення прав і свобод військовослужбовців, їх соціального захисту, підготовка пропозицій щодо попередження виникнення та нейтралізації випадків соціальної напруги у військових колективах; контроль за наданням військовослужбовцям, які виконували службові обов'язки у вихідні, святкові та неробочі дні відповідного часу (іншого дня) для відпочинку, у тому числі з можливістю виїзду до місця проживання сім'ї; підготовка та проведення інформаційно-роз'яснювальної роботи з особовим складом з питань соціального і правового захисту військовослужбовців та членів їх сімей; узагальнення відомостей через командирів підрозділів щодо військовослужбовців, які отримали важке поранення (контузію, каліцтво) та здійснювати контроль за дотриманням соціальної справедливості при відборі для їх направлення за відповідними клопотаннями (пропозиціями, розподілом, заявками) на відпочинок та соціально-психологічну реабілітацію, ведення обліку осіб, які направлялися на такий відпочинок; підтримання взаємодії з місцевими органами державної влади та органами місцевого самоврядування, які надають соціальні послуги, іншими громадськими організаціями, уточнення інформації щодо наявних цільових програм, пільг та гарантій, спрямованих на здійснення адресної допомоги військовослужбовцям-учасникам бойових дій, надання їм санаторно-курортного лікування і психологічної реабілітації [Зосіч, 2018, с. 127].

Необхідно також ввести в практичну площину реалізацію Професійного стандарту офіцера оперативно-тактичного рівня Збройних Сил України з організації військово-соціальної роботи у військах (силах), який затверджений начальником Головного управління морально-психологічного забезпечення ЗС України 3 червня 2019 р., що дасть можливість готувати фахівців ВСП для органів військового управління оперативно-тактичного рівня.

Водночас фундаментальним документом, який має бути покладено в основу вдосконалення системи ВСП є вже розроблений фахівцями Головного управління морально-психологічного забезпечення проект Стратегії розвитку військово-соціальної роботи у Збройних Силах України до 2035 року. Під час розроблення цього проекту було враховано відповідні положення Візії Генерального штабу ЗС України щодо розвитку збройних сил на найближчі 10 років, наявні прогалини у організації та здійсненні ВСП та досвід країн НАТО. Зокрема, вдосконалення ВСП має здійснюватися відповідно до перспективних цілей, завдань, етапів та пріоритетів, фінансових ресурсів і матеріально-технічної допомоги на реалізацію найбільш важливих спроможностей.

Висновки. Проблема створення нормативно-правової бази соціального захисту військово-службовців і відповідної їй військово-соціальної роботи набула загальнодержавного значення та потребувала дієвого розв'язання на самому початку військового будівництва. Із 1991 по 2005 роки в Україні були прийняті основні закони та постанови щодо соціально-правового забезпечення військово-службовців, соціального статусу ветеранів, інвалідів війни та військової служби. Таким чином, у цей період була створена основа нормативно-правової бази та системи ВСП щодо соціального захисту військово-службовців.

Проте держава не могла забезпечити її повну реалізацію, через відсутність необхідної економічної бази, достатнього обсягу фінансових ресурсів. А в самій нормативно-правовій базі були відсутні юридично закріплені економічні гарантії, конкретні правові механізми забезпечення соціального захисту військово-службовців, мала місце перевага відомчих правових актів. Правові норми, що містилися в цих актах, часто мали декларативний характер і не містили механізмів їх реалізації.

Після становлення системи ВСП, аж до початку російської агресії, її організація фактично була передана до цивільного сектора держави. При цьому, недостатність спільного бачення на усіх рівнях військового управління щодо шляхів організації соціального супроводу військового персоналу спричинила велику кількість проблем організації ВСП,

основними серед яких є: відсутність єдиного органу, який у ЗС координує діяльність соціального забезпечення військово-службовців та членів їх сімей; брак системи підготовки фахівців за напрямом “військово-соціальна робота”, невпорядкованість методів та форм ВСП за окремими напрямками, зокрема такими як соціальна та професійна адаптація, робота з сім'ями, гендерні питання, діяльність профспілок працівників ЗС України.

Таким чином, дослідження проблем становлення та вдосконалення військово-соціальної роботи у ЗС України в сучасних умовах є закономірною та об'єктивною потребою. Проведений аналіз проблем становлення і розвитку організації військово-соціальної роботи дозволили побачити її реальний стан, який потребує швидкого і суттєвого вдосконалення та подальшої трансформації з урахуванням досвіду армій країн НАТО.

Нагальною потребою подальших досліджень є розробка пропозицій з впровадження у військах (силах) визначеної Системи роботи посадових осіб щодо морально-психологічного впливу на особовий склад за напрямом військово-соціальної діяльності. Необхідно також обґрунтувати рекомендації щодо ролі і місця ТЦК та СП в Стратегії розвитку ВСП у Збройних Силах України до 2035 року, метою якої є поетапне нарощування її спроможностей, створення відповідної структури наближеної до стандартів НАТО.

Список використаних джерел

- Зосіч, С., 2018. *Особливості організації соціальної роботи у військових частинах та військових комісаріатах за досвідом антитерористичної операції*, Київ: НУОУ ім. Івана Черняхівського, 237 с.
- Корольов, С., 2005. Соціальні проблеми військово-службовців при переході Збройних Сил України на контрактну основу, *Збірник матеріалів науково-практичної конференції «Система морально-психологічного забезпечення діяльності військ (сил): сучасний стан та перспективи розвитку»*, Київ: НАОУ, т. 3, с. 16–23.
- Кобзар, А. 2012. *Історія структур виховної роботи у Збройних Силах України*: монографія, Київ: ТОВ «ЦП Компринг», 264 с.
- Морально-психологічне забезпечення у Збройних Силах України*: підручник, 2012, Київ: НАОУ, 464 с.
- Мироненко, В., Ткач, І., Сазонов, С., 2011. *Соціальна політика у Збройних Силах України*, Київ: НУОУ ім. Івана Черняхівського, 104 с.
- Мулява, В., 2016. *Проблеми та особливості соціально-правового забезпечення особового складу військ (сил) в бойовій обстановці*, Київ: НУОУ ім. Івана Черняхівського, 87 с.
- Соціально-гуманітарні та правові проблеми діяльності ЗС України*: матеріали науково-практичної конференції, 2019, Київ: НУОУ ім. Івана Черняхівського, 323 с.

References

- Kobzar, A. 2012. *Istoriia struktur vykhovnoi roboty u Zbroinykh Sylakh Ukrainy: monohrafiia* [History of structures of educational work in the Armed Forces of Ukraine: monograph], Kyiv, 264 s. (in Ukrainian).
- Korolov, S., 2005. *Sotsialni problemy viiskovosluzhbovtziv pry perekhodi Zbroinykh Syl Ukrainy na kontraktnu osnovu, Zbirnyk materialiv naukovo-praktychnoi konferentsii «Systema moralno-psykholohichnoho zabezpechennia diialnosti viisk (syl): suchasnyi stan ta perspektyvy rozvytku»* [Social problems of servicemen during the transition of the Armed Forces of Ukraine to a contract basis, Proceedings of the scientific-practical conference «System of moral and psychological support of the troops (forces): current status and prospects for development»], Kyjiv, s. 16–23 (in Ukrainian).
- Moralno-psykholohichne zabezpechennia u Zbroinykh Sylakh Ukrainy: pidruchnyk* [Moral and psychological support in the Armed Forces of Ukraine], 2012, Kyiv, 464 s. (in Ukrainian).
- Muliava, V. 2016. *Problemy ta osoblyvosti sotsialno-pravovoho zabezpechennia osobovoho skladu viisk (syl) v boioyii obstanovtsi* [Problems and features of social and legal support of the personnel of troops (forces) in a combat situation], Kyiv, 87 s. (in Ukrainian).
- Myronenko, V., Tkach, I., Sazonov, S., 2011. *Socialjna polityka u Zbroinykh Sylakh Ukrainy* [Social policy in the Armed Forces of Ukraine], Kyjiv, 104 s. (in Ukrainian).
- Socialjno-ghumanitarni ta pravovi problemy diialnosti ZS Ukrainy: materialy naukovo-praktychnoji konferenciji* [Socio-humanitarian and legal problems of the Armed Forces of Ukraine: materials of the scientific-practical conference], 2014, Kyjiv, 323 s. (in Ukrainian).
- Zosich, S., 2018. *Osoblyvosti orghanizaciji socialnoji roboty u vijskovykh chastynakh ta vijskovykh komisariatakh za dosvidom antyterorystychnoji operaciji* [Features of the organization of social work in military units and military commissariats based on the experience of the anti-terrorist operation], Kyjiv, 237 s. (in Ukrainian).

SUMMARY

THE ORGANIZATION OF MILITARY AND SOCIAL WORK IN THE ARMED FORCES OF UKRAINE: MAIN NOWADAYS PROBLEMS OF EVOLVING AND IMPROVEMENT

Mykola Zhuravlyov

Adjunct, National Defense University of Ukraine named after Ivan Chernyakhovskyi, Kiev

Viktor Mulyava

Doktor filosofii, docent, leading researcher, National Defense University of Ukraine named after Ivan Chernyakhovskyi, Kiev

This article substantiates the idea that in modern conditions in repelling armed aggression in Eastern Ukraine, the effectiveness of hostilities depends mainly on the organization and improvement of military and social work in the Armed Forces of Ukraine. Also, it depends on the creation of favorable social and legal conditions, comprehensive satisfaction staffing needs. Therefore, the article first considers the issues of modern understanding of the essence and tasks of military and social work in the Armed Forces of Ukraine (AF). The main system elements are revealed - the subjects of HRV in the context of their formation in the development of the Armed Forces of Ukraine, objects, directions, and measures for implementing the tasks. Considerable attention is paid to the analysis of the main problems in the history of forming the legal framework of military and social work. Further in the article, an attempt is made to reveal the current problems of formation, organization, and implementation of HRV in the territorial centers of staffing and social support. After all, the authors' problems have not yet been studied and require independent research. Based on the study of NATO experience, it is established that the new approaches of military and social work organization and implementation in these centers should be based on the principle of identifying the most socially disadvantaged categories of persons. Furthermore, to provide them with appropriate targeted assistance in cooperation with public authorities. It was also established that to increase the efficiency of the HRC tasks listed in the article, particularly in these centers, it is necessary to more actively and persistently implement the System of Officials on Moral and Psychological Influence on Personnel in the Field of Military and Social Activities. Staff - Commander-in-Chief of the Armed Forces of Ukraine. At the same time, the fundamental document that should be the basis of a promising HRV system is the already developed draft Strategy for the development of social work in the Armed Forces of Ukraine until 2035. The authors conclude that the topic development requires constant analysis and consideration of the growing role factors of the social factor in ensuring a high level of combat and mobilization readiness. Moreover, troops' (forces) moral and psychological condition in performing tasks in the Joint Forces operation is necessary. The presence of acute social problems in military personnel and the need to implement NATO standards in troops' (forces) social sphere of life.

Keywords: humanitarian development, social and legal support, social protection of servicemen, organization, military and social work, military commissariat, the territorial center of recruitment and social support, moral and psychological support.